

अगस्त्यो मैत्रावरुणिः। अश्विनौ। जगती, ६-८ त्रिष्टुप्।

अभूदिदं वयुनमो षु भूषता रथो वृषण्वान्मदता मनीषिणः।

धियंजिन्वा धिष्या विशपलावसू दिवो नपाता सुकृते शुचिव्रता ॥ १.१८२.०१

धियंजिन्वा- बुद्धिप्रीणयितारौ। धिष्या- मेधास्थौ। विशपलावसू- विशपलायै सम्पदायकौ। अगतिगतीति भावः। दिवो नपाता- दिव्यौ। सुकृते- शोभनकर्माणौ। शुचिव्रता- शुद्धधर्मौ। अश्विनौ- प्राणापानोपबृंहितश्वासप्रश्वासेशानौ पूरकरेचकौ। तयोः। वृषण्वान्- वर्षकः। रथः प्रचलन्नस्ति। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। मनीषिणः- हे मेधाविनः। सु भूषत- एनं विस्तृतया ध्यानभावनया सुष्ठु मण्डयत। मदत- मादयत। इदम्- एतत्। वयुनम्- ज्ञानम्। अभूत्- मम अभवत् ॥१॥

इन्द्रतमा हि धिष्या मरुत्तमा दस्त्रा दंसिष्ठा रथ्या रथीतमा।

पूर्णं रथं वहेथे मध्व आचितं तेन दाश्वांसमुप याथो अश्विना ॥ १.१८२.०२

इन्द्रतमा- अतिशयेन इन्द्रवन्तौ ईशानशीलावित्यर्थः। धिष्या- मेधास्थौ। मरुत्तमा- प्राणेशौ। दस्त्रा- दर्शनीयौ। दंसिष्ठा- अतिशयकर्माणौ। रथ्या- रथाहौ। रथीतमा- अतिशयेन रथेश्वरौ। मध्वः- माधुर्येण। पूर्णम्। आचितम्- सन्नद्धम्। रथम्। वहेथे- नयथः। अश्विना। तेन- अमुना रथेन। दाश्वांसम्- दायकम्। उप याथः- अभिप्राप्तुथः ॥२॥

किमत्र दस्त्रा कृणुथः किमासाथे जनो यः कश्चिदहर्विर्महीयते।

अतिं क्रमिष्टं जुरतं पुणेरसुं ज्योतिर्विप्राय कृणुतं वचस्यवे ॥ १.१८२.०३

दस्त्रा- दर्शनीयौ । किम् । अत्र । कृणुथः- कुरुथः । किम् । आसाथे- तिष्ठथः । यः । कश्चित् । जनः-
मनुष्यः । अहविः- अदाता । महीयते- प्रवृद्धो भवति तम् । अति क्रमिष्टम्- अतिक्रम्य भवतम् ।
पणेः- आध्यात्मिके वाणिज्यभावसंपन्नस्य । असुम्- प्राणम् । जुरतम्- जरयतम् । वचस्यवे-
मन्त्रेच्छवे । विप्राय- मेधाविने । ज्योतिः । कृणुतम्- कुरुतम् ॥३॥

जम्भयतमभितो रायतः शुनौ हतं मृधौ विदथुस्तान्यश्विना ।

वाचंवाचं जरित् रत्निनीं कृतमुभा शंसं नासत्यावतं मम ॥ १.१८२.०४

अभितः । रायतः- शब्दवतः । शुनः- यज्ञद्रव्यापहारकान् शुनः । जम्भयतम्- द्रावयतमिति भावः ।
किन्तु यज्ञद्रव्याबाधकशुनकबाधनेन पापमेव भवतीति महाभारतम् । स तया क्रुद्धया तत्रोक्तोऽयं मे
पुत्रो न किञ्चिदपराध्यति नावेक्षते हवींषि नावलेढि किमर्थमभिहत इति । न किञ्चिदुक्तवन्तस्ते सा
तानुवाच यस्मादयमभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति । जनमेजय एवमुक्तो
देवशुन्या सरमया भृशं सम्भ्रान्तो विषण्णश्चासीत् । परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां शमयेदिति ।
अथवा अस्मन्नाशनाय श्वघ्नीति श्रुतिवर्णितदुष्टैः प्रेरितान् शुनो जम्भयतम् । आध्यात्मिके तु श्वा श्रुतौ
जिज्ञासान्वेषणवेदनप्रतीकः । तान् जम्भयतं प्रचालयतम् । जभी गात्रविक्षेपे । अथवा अप
श्वानमराधसमिति श्रुत्या अराधसः शुनो द्रावणमुच्यते । अराधः श्वा तु हठपूर्वान्वेषणवेदनप्रतीकः ।
निर्णयरहितचंचलत्वं सानन्तसंशयमन्येषामिदं मा भूयादिति चिन्तनमस्य लक्षणम् ।
बलात्कारपूर्वान्वेषणेन तत्त्वग्रहणमसमीचीनमिति कारणेन स श्वा अपनेतव्यः । अश्विना । मृधः-
सङ्ग्रामान् । हतम्- नाशयतम् । तानि- अध्यात्मसम्पदः । विदथुः- जानीथः । जरितुः-
श्रुतिमन्त्रपरस्य । वाचंवाचम्- प्रतिमन्त्रम् । रत्निनीम्- रमणीयफलवतीम् । कृणुतम्- कुरुतम् । उभा-
उभौ । नासत्या- सत्यस्वरूपौ । मम- मे । शंसम्- मन्त्रम् । अवतम्- रक्षतम् ॥४॥

युवमेतं चक्रथुः सिन्धुषु प्लवमात्मन्वन्तं पक्षिणं तौग्र्याय कम्।

येन देवत्रा मनसा निरूहथुः सुपत्नी पेतथुः क्षोदसो महः ॥ १.१८२.०५

येन । देवत्रा- देवेषु । मनसा- चित्तेन । निरूहथुः- प्रवाहपतितं धृतवन्तौ । सुपत्नी- शोभनपतनौ सन्तौ । महः- महतः । क्षोदसः- मूलशक्तिप्रवाहात् । पेतथुः- तमुद्धृत्योत्पेतथुः । तम् । एतम्- एनम् । आत्मन्वन्तम्- आत्मोपासनमयम् । पक्षिणम्- मुक्तिमयम् । पक्षी मुक्तिप्रतीकः श्रुतौ । कम्- आनन्दमयम् । प्लवम् । तौग्र्याय- चिद्रश्म्युपासकाय । सिन्धुषु- उदकेषु मूलशक्तिधारासु । युवम्- युवाम् । चक्रथुः- अकुरुतम् ॥५॥

अवविद्धं तौग्र्यमप्स्व^१न्तरनारम्भणे तमसि प्रविद्धम्।

चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टा उदश्विभ्यामिषिताः पारयन्ति ॥ १.१८२.०६

अवविद्धम्- पातितम् । जठलस्य- विष्णोरुदरस्य मध्ये । विष्णोरुदरं तन्मायाप्रतीकभूतम् । मूलशक्तिधाराधारम् । अप्सु अन्तः- उदकमध्ये । मूलशक्तिधारायामन्तः । अनारम्भणे- आलम्बनरहिते । तमसि प्रविद्धम्- अन्धकारे पीडितम् । तौग्र्यम्- चिद्रश्म्युपासकम् । जुष्टाः- सेविताः । अश्विभ्याम्- प्राणेशाभ्याम् । इषिताः- प्रेरिताः । चतस्रः । नावः- नौकाः तारकशक्तिगतय इति भावः । उत् पारयन्ति- उत्तारयन्ति ॥६॥

कः स्विद्वक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यं तौग्र्यो नाधितः पर्यषस्वजत्।

पर्णा मृगस्य पतरोरिवारभ उदश्विना ऊहथुः श्रोमताय कम् ॥ १.१८२.०७

यम् । नाधितः- याचितः । तौग्र्यः- चिद्रश्म्युपासकः । पर्यषस्वजत्- स्वरक्षायै जग्राह । पतरोः- प्लवगस्य । मृगस्य- मर्कटस्य । पर्णा इव - पर्णोपलक्षिततरुशाखा यथालम्बनभूतास्तथा । अर्णस्य

मध्ये- जीवनोदकमध्ये । कः स्विद्वक्षः- कस्तरुः । निष्ठितः- आलम्बनाय गृहीतः । आरभे-
आलम्बनाय । श्रोमताय- श्रुतिलाभाय । अश्विना । उदूहथुः- ऊर्ध्वं प्रापयथः । वृक्षो भौमभोगः श्रुतौ ।
भौमभोगो द्विविधः । पुनः पुनर्भौमविषय एव पातनकुशलो भोग एकः । सात्त्विकभौमभोगस्त्वन्यः ।
चिदनुभवाय स उपासकमुद्धरति । स एव ब्रह्मणः प्रतीको भवति । अश्विनौ
प्राणापानेशनशक्तिभूतावात्मप्रापकभौमभोगौ । तस्मात्तौ वृक्षाविति वर्णितौ श्रुतौ ॥७॥

तद्वा नरा नासत्यावन्तु ष्याद्यद्वा मानास उचथमवोचन् ।

अस्माद्य सदसः सोम्यादा विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम् ॥ १.१८२.०८

नरा- नेतारौ । नासत्या- सत्यस्वरूपिणौ । वाम्- युवयोः । तत्- तद्भावनम् । अनु- अनुकूलम् ।
स्यात्- भूयात् । मानासः- अस्मत्प्रामाणिकाः । वाम्- युवयोः । उचथम्- मन्त्रम् । अवोचन्-
अवदन् । अद्य- इदानीम् । अस्मात्- एतस्याः । सोम्यात्- सौम्यायाः । सदसः- प्रामाणिकानां
विदुषां सभायाः । इषम्- कमनीयं धर्मम् । वृजनम्- वर्जनीयमधर्मम् । विधिनिषेधप्रत्ययम् ।
जीरदानुम्- जयशीलदानम् । विद्याम् ॥८॥